

Валентина Бойченко

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядається проблема формування педагогічного мислення у студентів педагогічного вищого навчального закладу, розкривається суть педагогічного мислення як професійної компетенції педагога. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми уточнено поняття: «мислення», «педагогічне мислення» та «компетенція», подано визначення «система формування педагогічного мислення».

Ключові слова: «мислення», «педагогічне мислення», «компетенція», «система формування педагогічного мислення».

Перетворення, які відбуваються в нашій країні та світі, вимагають змін ритму і стилю суспільного та індивідуального життя людини, що зумовлює потреби суспільства в особистості, яка володіє новим типом мислення, здатна ефективно розв'язувати свої життєві та професійні проблеми. Як відзначає В. П. Андрущенко: «Життя вимагає інтелектуально розвиненої особистості, базовим компонентом духовного світу якої стають саме фундаментальні знання і здатність до самоосвіти в контексті постійно зростаючих об'ємів і потоків інформації» [1, с. 7].

У зв'язку з цим актуалізується проблема підготовки майбутнього вчителя, здатного до ефективного вирішення фахових завдань, що постають перед випускником вищого педагогічного навчального закладу, зокрема у напрямі посилення його інтелектуального розвитку, бо саме це розширює його ресурсні можливості, які допоможуть орієнтуватися у стрімко змінних умовах нашого часу. Сьогодні школі потрібен учитель, що орієнтується в численних педагогічних новаціях, уміє критично підходити до їх аналізу, генерувати власні інноваційні ідеї, володіє здатністю ефективного вирішення педагогічних задач тощо. Тому перед професійною підготовкою майбутніх учителів ставляться завдання їхнього інтелектуального розвитку, формування професійного педагогічного мислення.

Проблемі формування і розвитку практичного мислення вчителя присвячені спеціальні дослідження педагогів і психологів Г. А. Бала, Ю. К. Бабанського, Д. Брунера, Д. В. Вількеєва П. Я. Гальперіна, В. В. Давидова, З. І. Калмикової, М. М. Кашапова В. А. Крутецького, Ю. Н. Кулюткіна, А. Н. Леонтєєва, І. Я. Лернера, А. М. Матюшкіна, Н. А. Менчинської, З. А. Муртазовой, А. А. Орлова М. Н. Скаткіна, Г. С. Сухобської Л. М. Фрідмана та ін.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень розкрити поняття «мислення» та «педагогічне мислення», обґрунтувати актуальність проблеми формування педагогічного мислення майбутнього вчителя.

Основною метою вищої педагогічної освіти в контексті інтелектуально розвиненої особистості майбутнього педагога постає не тільки підготовка кваліфікованих працівників відповідного рівня і профілю, які вільно володіють професією, готові до постійного професійного вдосконалення, але й забезпечення умов для прояву ними самостійності і творчої самореалізації, які є рушійною силою здійснення предметних і соціокультурних перетворень.

Аналізуючи перетворення останнього часу в університетській освіті, помічаємо такі тенденції як перехід вищої школи від «школи знань» до «школи мислення» (В. В. Лепешев). У зв'язку з цим виникає потреба в оновленні підготовки майбутніх учителів щодо формування в них сучасного професійного педагогічного мислення, зокрема – потреба у системі такої підготовки.

У педагогічному словнику ми знаходимо тлумачення «мислення» як вищої форми відображення дійсності в психіці, ідеальної діяльності, результатом якої є об'єктивна істина... [4, с. 208].

У своїй основній праці «Основы общей психологии» С. Л. Рубінштейн говорить про мислення як про психічний процес пізнання – як діяльності: «Мислення – це рух думки, що розкриває зв'язок, яка веде від окремого до загального і від загального до окремого. Мислення – це опосередковане – засноване на розкритті зв'язків, відносин, опосередкувань – і узагальнене пізнання об'єктивної реальності» [8, с. 285].

Шляхом мислення індивід виявляє взаємозв'язки між предметами, подіями, явищами, з'ясовує причини та наслідки цієї взаємодії. Мислення нерозривно пов'язане з мовою – думка фіксується словом. Мислення має соціальну природу, воно виникає і розвивається у вирішенні суспільних проблем. На ці специфічні риси мислення вказує у своєму визначенні О. В. Брушлінський, зокрема він говорить, що мислення – це соціально зумовлений, пов'язаний з мовленням психічний процес самостійного відображення істотного нового, тобто процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності в ході її аналізу і синтезу, що виникає на основі практичної діяльності з чуттєвого пізнання і здатний виходити далеко за її межі [2].

Психологи вважають, що мислення виникає тоді, коли з'являється проблема, яку потрібно подолати, а знань чи досвіду бракує, тобто в проблемній ситуації. А визначення в ній відомого та невідомого означає перетворення ситуації на задачу та, щоб знайти спосіб її розв'язання, потрібно уміння, яке допомагає знаходити зв'язок між відомим і невідомим. Таке уміння вказує на здатність виконання професійних

завдань, зокрема і у діяльності вчителя.

Дослідження мислення як процесу вирішення розумової задачі в психології пов'язане з постановкою проблеми формування розумових дій у ході її рішення (П. Я. Гальперін, Я. А. Пономарьов, Н. Ф. Тализіна та ін.) Незважаючи на розроблену теорію поетапного формування розумових дій, залишається актуальним питання про доцільний виборі способів і прийомів засвоєння знань для кожної конкретної діяльності, на кожному етапі рішення задачі.

Якщо мова йде про розумову діяльність учителя як професіонала, про практичне, продуктивне професійне мислення учителя, тоді ми називаємо його «педагогічне мислення». У словнику С. У. Гончаренка дається визначення «педагогічного мислення», де воно характеризується як «здатність учителя застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики в конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи; вирішувати педагогічні завдання; використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях діяльності; «бачити» в конкретному явищі його педагогічну суть. Педагогічне мислення дозволяє вчителеві проникати в причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, погляди, переживання, знаходити науково обгрунтоване пояснення успіхів і недоліків, передбачати результати роботи» [4, с. 252].

Розглядаючи структуру педагогічного мислення, Е. К. Осипова пише: «Мислення вчителя є складовою педагогічної діяльності і спрямоване на вирішення специфічних для неї задач – пошук педагогічних ідей, засобів перетворення освітнього процесу та підвищення його якості. Педагогічне мислення характеризують поліфункціональність, ієрархічність, евристичність пошукових структур, багатокомпонентність тощо [7, с. 144].

Різним аспектам формування мислення присвячено багато досліджень педагогів (І. Ф. Ісаєв, І. Я. Лернер, В. А. Сластенін та ін) і психологів (В. А. Крутецький, О. М. Леонтьєв, Н. Ф. Тализіна).

У системі підготовки майбутнього вчителя реалії сьогодення вимагають не лише високого рівня його теоретичної підготовки, але й відповідного формування особистості, його культурного потенціалу, високого рівня психолого-педагогічної підготовки, готовності до саморозвитку, самовдосконалення. Без цих складників неможливо забезпечити професійне становлення вчителя, формування його педагогічної майстерності.

Останнім часом в освіті відбуваються переорієнтації базових принципів, основних позицій професійної підготовки. Відповідно, з'являються й нові підходи до осмислення проблеми, пропонуються нові концепції надання педагогічної освіти. Від надання знань, умінь і навичок за дисциплінарної моделі отримання освіти здійснюється перехід до компетентнісної освітньої моделі.

Актуальним питанням постає розробка змісту, форм і методів оптимізації професійної підготовки майбутніх учителів і, зокрема, формування в них професійної компетентності, де «педагогічне мислення» ми розглядаємо як основну фахову компетенцію у складі загальної компетентності майбутнього вчителя, що є вимогою сьогодення. Слід відмітити важливість та необхідність розвитку педагогічного мислення як складової фахової компетентності майбутнього вчителя, яка полягає у наявності знань генезису, історії, перспектив розвитку педагогіки як науки, технологічних процесів тощо.

Багато дослідників визначають професійну компетентність учителя в контексті оволодіння ним ієрархізованою системою знань, що складають базову основу його мислення і дозволяють йому компетентно і обгрунтовано вирішувати будь-які проблеми (С. П. Іванова, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, Р. Н. Костіна, Г. С. Сухобська).

У великій кількості досліджень філософського, психологічного, педагогічного аспектів формування професійного мислення педагога накопичено значний арсенал щодо теорії та практики формування означеного феномена у підготовці майбутнього вчителя. Та доки людина мислить, буде тривати процес пошуку більш досконалих форм та способів вирішення проблеми.

Спостереження за розумовою діяльністю студентів під час занять, під час проходження ними педагогічної практики, при виконанні наукових робіт дозволили виявити ряд проблем та недоліків, пов'язаних із низьким рівнем розумової культури взагалі та педагогічного мислення, зокрема, серед яких:

- недостатня підготовка щодо раціональних способів отримання інформації;
- майже відсутній досвід творчої діяльності щодо прийняття ефективних рішень у проблемних ситуаціях;
- низький рівень умінь розв'язування педагогічних задач;
- спостерігається недостатній розвиток умінь критичного та логічного мислення тощо.

Визначення цих недоліків спрямовують на виявлення та ліквідацію прогалин у підготовці майбутнього вчителя до розумової діяльності, а саме: формування в нього педагогічного мислення як одної з провідних фахових компетенцій уже в умовах вищого навчального закладу, не зважаючи на те, що професійна компетентність формується та змінюється протягом усього життя людини.

У зв'язку з цим цікавим, на наш погляд, є психологічне дослідження Н.О. Воронової, де вона висуває ідею про формування компонентів педагогічного мислення студентів (майбутніх учителів) з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей, наголошуючи на вивченні специфічних особливостей педагогічного мислення та застосування його у вирішенні педагогічних задач.

Зокрема вона говорить, що по відношенню до вивчення педагогічного мислення знання загальних процесуальних закономірностей мислення важливо з точки зору їх ролі у функціонуванні специфічних особливостей мислення педагога. Саме в процесі мислення відбувається аналітико-синтетична діяльність по формуванню понять професійного змісту, перетворення змістовних характеристик об'єкта вивчення в бік ускладнення і поглиблення в осягненні його сутності. Психологічні знання, одержувані студентами в процесі навчання, стають узагальненими знаннями істотних, загальних, постійних зв'язків між фактами і явищами педагогічної реальності і застосовуються в практичній діяльності для вирішення педагогічних задач і ситуацій [3, с. 9].

На важливості формування професійного педагогічного мислення як практичного мислення наголошує російський психолог М. М. Кашапов: «Одне з основних завдань психолого-педагогічної підготовки фахівців для освіти – формування професійного педагогічного мислення практичного типу, що включає в себе високий рівень розвитку процесів аналізу, рефлексії, прогнозування та перетворення. Програма формування професійного педагогічного мислення включає схему психологічного аналізу і вирішення педагогічної ситуації» [5, с. 10].

Розглядаючи проблему підготовки сучасного вчителя О. Ю. Куоні конкретизує поняття «педагогічне мислення», як здатність усвідомлено використовувати педагогічні ідеї, знання та вміння в конкретних ситуаціях професійної діяльності, бачити в певних явищах діяльності педагогічну сутність, що надалі буде визначати активність і прагнення особистості до досягнень у майбутній професії.

Вона виділяє умови організації процесу формування професійного педагогічного мислення і говорить, що важливими педагогічними умовами ефективного формування педагогічного мислення у студентів слід вважати: введення в освітній процес університету особистісно орієнтованого підходу; здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії з метою ефективного формування у студентів комплексу інтелектуально-емоційних умінь; усвідомлену орієнтацію викладачів університету на формування педагогічного мислення у майбутніх фахівців як компонента їх професійної компетентності [6, с. 16].

Педагогічне мислення, на нашу думку, може бути визначене як вміння раціонально організувати розумову працю учнів, виробляти певну систему. Це характеристика особистості майбутнього вчителя, що якісно визначає його спроможність навчати й навчатися та уособлює рівень розвитку розумових, пізнавальних, творчих і пошуково-дослідницьких здібностей, операційно-технологічних умінь, умінь долати труднощі у вирішенні проблемних ситуацій та розв'язанні задач; використовувати різні види мислення; вести спостереження; здійснювати самоконтроль, володіти професійною рефлексією тощо.

Отже, в умовах інтенсивного зростання людських знань стає

необхідним так побудувати процес навчання майбутніх учителів, щоб у ході засвоєння системи знань формувалися відповідні способи, прийоми, методи їхньої розумової діяльності. Тільки оволодівши системою розумових дій, вони отримують можливість самостійно набувати нові знання та здатність передавати їх учням, що характеризує наявність педагогічного мислення як фахової компетенції, без чого неможливо ефективно здійснювати учителю свої професійні функції.

Ми приходимо до думки, що ефективність формування педагогічного мислення в умовах ВНЗ залежить від чітко структурованої системи професійної підготовки та спеціального теоретико-методичного забезпечення. Систему формування педагогічного мислення ми розглядаємо як виявлення правил організації взаємодіючих, взаємообумовлених, взаємопідпорядкованих у логічній послідовності компонентів. Реалізацію програми формування педагогічного мислення майбутніх педагогів у професійній підготовці, на наш погляд, доцільно починати із розробки стратегії, в чому ми бачимо найближчу перспективу досліджень. Лише учитель, який уміє мислити – може навчити мислити учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Українська освіта у суперечностях розвитку / В. П. Андрущенко // Вища освіта України № 3 (додаток 2) – 2008 р. – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. – С. 7–10.
2. Брушлинский А. В. Мышление: процесс, деятельность, общение / А. В. Брушлинский – М., 1981. – 392 с.
3. Воронова Н. А. Формирование компонентов педагогического мышления студентов с учетом их индивидуально-психологических особенностей : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Н. А. Воронова. – Москва, 2003. – 22 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 373 с.
5. Кашапов М. М. Психология профессионального педагогического мышления : дис. ... доктора псих. наук : 19.00.07 / Кашапов Мергалис Мергалимович. – Ярославль, – 2000. – 444 с.
6. Куони Е. Ю. Формирование педагогического мышления у студентов классического университета: на примере изучения иностранного языка : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. Ю. Куони. – Ульяновск, 2010. – 30 с.
7. Осипова Е. К. Структура педагогического мышления учителя / Е. К. Осипова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 144–146.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Издательство «Питер», 2000. – 599 с.